

inwoners. Daarnaast was er steeds een grote continuïteit in de bewoning: vandaag zijn er nog steeds beluiken, waarvan sommigen al meer dan 120 jaar bewoond worden.³

Het onderzoek zelf werd aangevat met een studie van de socio-economische context. In 1977 resulteerde dat in een artikel in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. Vanaf 1975 begon het veldwerk. De leden van de WIARUG verzamelden foto's van beluiken en gingen ook zelf op pad om foto's te maken, gegevens te noteren en de beluikbewoners te interviewen. De gegevens werden bijgehouden op fiches. Geleidelijk aan raakte ook het Gentse stadsbestuur geïnteresseerd in het project, wat in 1978 resulteerde in een rapport dat een basis moest vormen voor het renovatiebeleid. Het had als bijkomend voordeel dat ook mensen van andere disciplines, zoals kunsthistorici en architecten, bij het project betrokken werden.⁴

Na 1978 waren de pioniersjaren achter de rug. De WIARUG publiceerde niet meer, maar stimuleerde studenten en wetenschappers om onderzoek te doen. Er verschenen verschillende doctoraats- en licentiaatsverhandelingen die voortbouwden op het eerdere werk van de WIARUG. Het is niet duidelijk wanneer de werkgroep ophield te bestaan, maar in 1991 werden de archieven officieel overgedragen aan Amsab-ISG.

Het archief

Bij haar ontstaan in 1971 concentreerde de WIARUG zich vooral op het textielpatrimonium en op het vooronderzoek naar de levensomstandigheden van de arbeiders. Daarvan is er geen archiefmateriaal overgedragen. Rond 1974 begonnen de leden van de werkgroep met foto's van beluiken te verzamelen en vanaf 1977 gingen ze beluiken in Gent en de deelgemeenten bezoeken en zelf foto's nemen. Dat werk resulteerde in een enorme massa fiches, die meestal per beluik in een dossier geklasseerd werden. Elk dossier kreeg een nummer, dat ook vermeld werd in de archiefbeschrijvingen. De dossiers

zelf werden per wijk geklasseerd. De gegevens werden gebruikt voor de publicatie *Onderzoek naar de Gentse beluiken: bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*.⁵ Daarin wordt verwezen naar dezelfde dossiernummers.

Er werden drie grote stukken materiaal van het archief afgescheiden. Eerst en vooral gaven we een stuk archief van de stedenbouwkundige dienst van het stadsbestuur van Gent terug aan De Zwarte Doos, het archief van de Stad Gent. Het betreft materiaal – voornamelijk foto's en plannen uit de jaren 1920 – dat indertijd hoogstwaarschijnlijk was uitgeleend aan de WIARUG, maar niet werd teruggegeven. Daarnaast werd een aantal bundels met kopieën van de gegevensfiches en de foto's vernietigd. Uiteraard werd daarbij goed opgelet of alle originelen wel degelijk nog in het archief aanwezig waren. Als laatste werden vijf archiefdozen met foto's uit preservatieoverwegingen overgedragen aan onze afdeling Beeld & Geluid. Ze zijn daar raadpleegbaar. Vermelden we nog dat er ook in het archief van de Universiteit Gent materiaal van de WIARUG wordt bewaard.

Het archief omvat 295 nummers, opgeborgen in 7 standaardarchiefdozen. Samen is het goed voor 0.84 strekkende meter. Daarnaast zijn er ook nog 5 dozen met fotomateriaal. De collectie is raadpleegbaar in Amsab-ISG mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

¹ Herman BALTHAZAR, De pioniersjaren van de industriële archeologie in Gent. In: *Geschiedenis: zijn werk, zijn leven. Huldeboek René De Herdt*, Gent: MIAT, 2010, p. 37.

² Herman BALTHAZAR, De Gentse beluiken. In: *Industriële archeologie in Vlaanderen. Theorie en praktijk*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 1988, p. 231.

³ Herman BALTHAZAR, De pioniersjaren [...], p. 45.

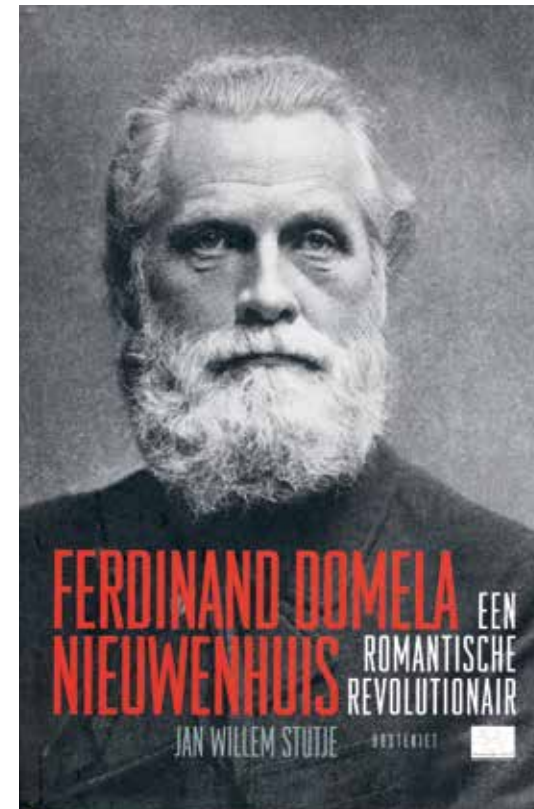
⁴ Herman BALTHAZAR, De Gentse beluiken [...]; John DE VISSER & Frank UYTTERHAEGEN, *Onderzoek naar de Gentse beluiken: bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent: WIARUG, 1978, 124 pp.

⁵ John DE VISSER & Frank UYTTERHAEGEN, *Onderzoek naar de Gentse beluiken [...]*.

RECENSIES

Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Een romantische revolutionair

Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*, Antwerpen/Amsterdam/Gent: Houtekiet/Atlas Contact/Amsab-ISG, 2012, 551 pp. ISBN: 978 90 8704 281 3

Ferdinand Domela Nieuwenhuis was een van de invloedrijkste volksmannen die Nederland ooit heeft gekend en had bovendien een grote internationale uitstraling.¹ Als voormalig predikant stond hij eind 19e eeuw aan de wieg van de socialistische beweging in Nederland. Zijn prestige onder de Nederlandse arbeiders was enorm: ze beschouwden hem als *us ferlosser* (ons verlosser). Hoe groot het prestige en aanzien van Domela Nieuwenhuis was, bleek nog eens bij zijn overlijden op 18 november 1919. De begrafenisstoet die hem naar zijn laatste rustplaats begeleidde, werd een van de grootste ooit in de Nederlandse geschiedenis. Zijn leven en werk is in 2012 opnieuw in een biografie beschreven door Jan Willem Stutje onder de titel *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*.

Twintig jaar geleden, in 1993, publiceerde Jan Meyers een eerste wetenschappelijke biografie over hem: *Domela, een hemel op aarde*. Vier jaar later werd de familiecorrespondentie van Domela Nieuwenhuis uitgegeven onder redactie van Bert Altena. Nu ligt dus een nieuwe biografie op tafel van Jan Willem Stutje.² Stutje bouwt voort op het werk van Altena en Meyers. Toch meent hij dat een nieuwe biografie op zijn plaats is omdat volgens hem Meyers zich te veel beperkte tot de partijpolitiek terwijl de socialistische beweging veel breder was. Stutje betoogt dat Meyers te weinig oog had voor de sociaal-culturele aspecten van de socialistische gemeenschap. Een gemeenschap die in Nederland bijeen werd gehouden door symbolen, een romantische revolutionaire inspiratie én een charismatische voorman: Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Meyers schoot in de ogen van Stutje vooral tekort omdat hij te zwaar steunde op de gedenkschriften van Domela Nieuwenhuis zelf en te weinig acht sloeg op de familiecorrespondentie en de internationale correspondentie. Bert Altena deed dat wel, maar die schetste volgens Stutje dan weer een te rooskleurig beeld.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis werd op 31 december 1846 geboren als zoon van een lutherse predikant. Hij trad aanvankelijk in de voetsporen van zijn vader als dominee, maar toonde al snel grote belangstelling voor de sociale kwestie en bleek bovenal een boeiende en fascinerende spreker. Zijn roem oversteeg spoedig de landsgrenzen. Stutje haalt in dat verband een leuke anekdote aan: Domela was gevraagd om op 15 juni 1879 in Gent te spreken over gemeenschappelijk grondbezit. Het theater Parnassus zat afgeladen vol. Groot was zijn verbazing toen na afloop van zijn betoog tumult uitbrak. Wat bleek? De organisatoren hadden onder het podium een politicommissaris betrappt. De beteuterde man werd op het podium gesleurd en moest er de hoon van Edward Anseele ondergaan. Het schandaal hield de gemoederen nog dagenlang bezig. Na die tumultueuze avond in Gent ontmoette de spreker César De Paepe in Brussel, met wie hij een levenslange vriendschap sloot, ondanks het feit dat beide mannen politiek later uit elkaar groeiden.³

1879 was ook het jaar waarin Domela Nieuwenhuis officieel afscheid nam van de kerk om zich vol overgave te wijden aan de opkomende socialistische beweging in Nederland, waarvan hij al spoedig de charismatische leider werd. Zijn charisma had de ex-dominee in belangrijke mate te danken aan het feit dat hij als heer van stand onomwonden partij koos voor de arbeidersklasse en onbaatzuchtig een groot deel van zijn vermogen aan de beweging besteedde. Hij werd ook omwille van zijn persoonlijk leven als een van hen beschouwd: als gevolg van de gebrekkige geneeskundige zorg verloor Domela Nieuwenhuis maar liefst drie vrouwen in het kraambed en verschillende kinderen.

Domela Nieuwenhuis kreeg in Gent ook een positief beeld over coöperaties. Tegenover de kritiek van sommige socialisten die de coöperaties betitelden als een 'dropdrankje voor borst-kwaallijders', stelde hij dat het 'een pijnstillend

middel was dat wel degelijk verlichting bood'. Zo stond hij in 1880 mee aan de wieg van de coöperatieve bakkerij De Volharding in Den Haag.⁴ Hij leverde trouwens ook een stevige bijdrage aan het succes van de Gentse coöperatieve beweging Vooruit. Nadat Van Beveren in 1883 bij De Volharding de heetwaterovens van Borbeek zag, verstrekte Domela Nieuwenhuis een forse lening aan de Gentse socialisten. De aankoop van deze hoogst efficiënte broodovens gaf de bakkerij van Vooruit een grote voorsprong op alle andere bakkers in Gent. Het was dankzij de lening van 40.000 frank (ruim € 230.000 anno 2014) van de Nederlandse socialistische leider dat Vooruit die investeringen aankon.⁵

Volgens Stutje bekoelde daarna de liefde van Domela Nieuwenhuis voor de coöperatieve beweging omdat hij zich negatief uitliet over het Belgische 'melk- en watersocialisme'.⁶ Dat hij niet meer zo positief dacht over het Belgische socialisme in 1888, wil echter nog niet zeggen dat hij niets meer op had met de coöperatieve beweging. Hendrik Defoort schrijft daarover in zijn boek *Werklieden bemint uw profijt, de Belgische sociaaldemocratie in Europa* dat 'er aanduidingen zijn dat Domela Nieuwenhuis anno 1888 de coöperatie nog een warm hart toedroeg'.⁷ Bovendien leende Domela Nieuwenhuis in 1889 opnieuw 40.000 frank aan de bakkerij van Vooruit.

Het is in ieder geval wel een feit dat Domela Nieuwenhuis in politiek opzicht steeds meer kritiek uitte op de parlementaire vleugel van de sociaaldemocratie. Niettemin werd hij in 1888 als eerste socialist in de Nederlandse Tweede Kamer verkozen. Zijn verkiezing ontlokte bij de Nederlandse sociaaldemocrate Van Kol het volgende commentaar: 'Men juicht niet als men een vriend een verpeste woning *zoals het parlement* ziet binnenkomen, men hoopt alleen dat hij er onbesmet weer uit tevoorschijn kome'.⁸ Het vat treffend de tweestrijd samen van de Nederlandse socialist en de verkozene zelf, eind 19e eeuw, over het nut van de parlementaire tactiek. Die twijfel sloeg bij Ferdinand Domela

Nieuwenhuis later om in de zekerheid dat het parlement te mijden was als de pest.

Ondanks zijn scepticisme wijdde hij zich vol overgave aan zijn parlementaire taak, maar zonder enig resultaat. Domela Nieuwenhuis werd in het parlement als 'een meelaatse' gemeden door de andere volksvertegenwoordigers en zijn wetsvoorstellen werden systematisch naar de prullenmand verwezen.⁹ Zijn voorkeur voor de revolutionaire zaak werd door die teleurstellende ervaring danig versterkt. Hij keerde zich steeds meer af van de sociaaldemocratie naar Duits model, die stond voor een parlementair socialisme. Daarbij gebruikte hij volgens Stutje racistische stereotypen, omdat hij het reformisme omschreef als een Duitse ziekte, dogmatisch, materialistisch en gedisciplineerd.¹⁰

Feitelijk ging het om een toenemende polarisatie tussen revolutionairen en parlementairen in de socialistische beweging, waarbij aan beide kanten meer dan eens het grof geschut werd bovengehaald. Zo noemde Frank van de Goes Domela Nieuwenhuis een verrader.¹¹ De tegenstellingen kwamen haarscherp naar voren in de opvattingen van Troelstra¹² en Domela Nieuwenhuis over de rol van de arbeidersklasse in de samenleving en haar inbreng bij maatschappelijke veranderingen. Troelstra meende dat de massa (arbeidersklasse) primitief en irrationeel is en dus een leider met vaste hand nodig heeft. De sociaaldemocrate had daarom alleen oog voor wat hij beschouwde als de moderne geschoolde klasse die gedisciplineerd is en in staat om te luisteren naar de consignes van de partij. De ex-dominee dichtte daarentegen een spontaan karakter toe aan het proletariaat, dat op zoek is naar zelfbevrijding. Voor hem omvatte de arbeidersklasse niet alleen de geschoolde, maar ook de ongeschoolde arbeiders en degenen die als het lompenproletariaat werden omschreven. De arbeidersklasse

moest volgens Domela Nieuwenhuis zelf haar eigen doeleinden formuleren, overeenkomstig de leuze van Marx dat de bevrijding van de arbeidersklasse slechts het werk van de arbeiders zelf kan zijn.

Hoewel Domela Nieuwenhuis in het debat tussen de parlementairen en revolutionairen steeds meer overhelde naar de laatste groep, bleef hij in de praktijk voortdurend schipperen om beide stromingen in de Sociaal-Democratische Bond (SDB)¹³ samen te houden. Toen de sociaaldemocrate de Levita op aangeven van Troelstra in 1893 valse aantijgingen uitte over corruptie aan het adres van de revolutionairen in het zogenaamde Panamaschandaal, kregen deze in de SDB de overhand tijdens het kerstcongres en lieten een resolutie goedkeuren die elke deelname aan verkiezingen verwierp.¹⁴ Domela Nieuwenhuis probeerde de boel echter nog te lijmen en vroeg om het besluit te herroepen.¹⁵

Hoezeer Domela Nieuwenhuis in die jaren ook in tweestrijd was over het nut van de parlementaire tactiek, aan het nut van organisatie van de arbeiders twijfelde hij zeker niet. Toen het congres van de Tweede Internationale van 1893 in Zürich opriep om nationale arbeidssecretariaten als overkoepelende vakcentrales op te zetten, was Domela Nieuwenhuis in Nederland de grote instigator voor de oprichting van het Nationaal Arbeids Secretariaat, de eerste socialistische overkoepelende vakcentrale in Nederland. Het is merkwaardig dat Stutje daar weinig aandacht aan besteedt. Zeker vóór zijn overgang naar het anarchisme in 1897 was Domela een groot pleitbezorger geweest van de organisatie van de arbeidersklasse. Zijn kritiek op de parlementairen was geen kritiek op het organisatievraagstuk, maar wel op het soort organisatie: hij verwierp de autoritaire en centralistische inrichting ervan.

Het is wel zo dat Domela Nieuwenhuis als anarchist na 1897 weinig uitvoering gaf

aan de organisatie van de arbeidersklasse.¹⁶ Hij stelde zich volkomen op het standpunt dat de bevrijding van de arbeidersklasse het werk van de arbeiders zelf moest zijn. Dat onderstreepte hij nog eens tijdens de grote algemene staking van 1903. Door de weifelende houding van de sociaaldemocraten verwierf Domela Nieuwenhuis veel gezag onder de revolutionairen. Hij beoordeelde de sociaal-politieke ontwikkeling wel te rooskleurig, maar meende tegelijk dat louter spontaniteit niet altijd tot de gewenste omwenteling leidt.¹⁷

Hij overleed op 18 november 1919 op 73-jarige leeftijd. Zijn begrafenis groeide uit tot een grootse aanhankelijkheidsbetoging aan 'de koning van de armen'. Of zoals zijn sociaaldemocratische tegenstrever Van der Goes het verwoordde: '[...] hij heeft het Nederlandse proletariaat wakker geschud uit doodse slaafsheid. Het vroege socialisme was de dageraad van de volksbevrijding. Ferdinand Domela Nieuwenhuis was er de ziel van.'¹⁸

Een van de meest heikle onderwerpen die Stutje aanhaalt ter verantwoording van zijn nieuwe biografie over Ferdinand Domela Nieuwenhuis is het antisemitisme van de Nederlandse socialistische leider, waarvoor Bert Altena in de publicatie van de familiecorrespondentie te weinig oog zou hebben gehad.

Vooraf in zijn strijd met de Duitse sociaaldemocraten had Domela Nieuwenhuis zich volgens Stutje in antisemitische zin uitgelaten. De socialistische voorman zou aan Edmond Van Beveren, tijdens hun bezoek aan Berlijn in 1890, gezegd hebben dat het 'meerendeels joden, bankiers' waren die achter de schermen van de Sociaaldemocratische Partij van Duitsland (SPD) een hoofdrol speelden.¹⁹ Domela Nieuwenhuis zou deze schimpscheuten afgevuurd hebben in de richting van de Duitse socialist Paul Singer. Hiervoor steunt Stutje op de verklaringen van een andere Duitse socialist, Ignaz Bahlmann, zonder zelf een direct bewijs te hebben.²⁰ Bahlmann moet als bron bovendien terughoudend

worden bekeken. Als financier probeerde hij, tot groot ongenoegen van Domela Nieuwenhuis, politieke invloed te krijgen op de jonge socialistische beweging in Nederland. Bahlmann zag het liefst een partij naar Duits model.²¹ Domela Nieuwenhuis vond in ieder geval dat de SPD te veel haar oren liet hangen naar het grootkapitaal en constateerde daarbij dat het merendeel van die financiers Joden waren, maar niet perse joods dus.

Dat in Nederland weinig Joden zich aange trokken voelden tot de socialistische beweging kwam volgens Stutje omdat Domela Nieuwenhuis niet uitsprak wat hij volgens hem wel bedoelde: Joden waren niet welkom in de SDB. Volgens Stutje hield Domela Nieuwenhuis niet van Joden. In zijn betoog wrijft de auteur hem zelfs de mening aan van zijn schoonmoeder over de Joden, omdat ze sprak over hun listigheden. Maar het antisemitisme van Domela Nieuwenhuis ging volgens Stutje verder: het was bewust en modern en hij gebruikte het om zijn publiek te beïnvloeden. Bovendien stonden in zijn boekenkast werken van Franse antisemitische auteurs, aldus de auteur.²²

Eigenlijk was de hele SDB antisemitisch, zo betoogt Stutje, en deed haar leider daar niets tegen: scheldpartijen van Amsterdamse socialist en citaten uit een Maastrichts socialistisch blad moesten dat oordeel ondersteunen. Het was inderdaad zo dat Domela Nieuwenhuis niet snel iemand het zwijgen oplegde, ook niet in *Recht voor Allen*, wat leidde tot de publicatie van bedenkelijke stukken van onder meer de antisemitische Barnekov. De redacteurs van *Recht voor Allen* lieten elkaar volkomen vrij en controleerden elkaars werk niet. Tot slot merkt Stutje op dat de hele periode van het einde van de 19e eeuw doordrenkt was van antisemitisme en hij verwijst daarbij onder meer naar Abraham Kuyper, Nederlands premier begin 20e eeuw. Maar dat lijkt eerder een bewijs in het ongerijmde, zoals Stutje doet met de schoonmoeder van Domela Nieuwenhuis: een mening aan iemand toedichten op basis van de opvattingen die in zijn omgeving leven.

Het is trouwens maar zeer de vraag of het geringe aantal Joden dat lid werd van de SDB louter te wijten was aan de anti-Joodse houding die Stutje toemeet aan de Bond. In 1892 werd Henri Polak, nota bene een Joodse spreker, in Amsterdam uitgejouwd door het Joodse publiek onder het zingen van 'Oranje boven'.²³ De Amsterdamse Joden hadden een lange traditie van eerbied voor gezag en orde en waren verknocht aan het koningshuis en hadden een afkeer van het radicale socialisme. Pas begin jaren 1890 sloten enkele hooggeschoolde en goedbetaalde Joodse diamantslijpers zoals Polak, Loopuit en de Levita zich aan bij de SDB. Maar de kersverse sociaaldemocraten kozen onmiddellijk en compromisloos partij voor de parlementaire oppositie in de Bond.²⁴ Dat zette de verhoudingen met Domela Nieuwenhuis als (natuurlijk) leider van de SDB natuurlijk op scherp omdat hij op dat moment al meer en meer overhelde naar de kant van de revolutionairen.

Het 'antisemitisme' van Domela Nieuwenhuis is overigens geen vondst van Stutje zelf: Bert Altena bracht het al naar voren in zijn publicatie van de familiecorrespondentie. Wat Stutje wel doet is er bijzonder veel gewicht aan geven, onder meer door zijn uitspraken in het *Historisch Nieuwsblad*. Daarbij kan je je afvragen of Stutje zijn studiemateriaal niet té veel door een hedendaagse bril bekijkt, die is gekleurd door de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog. Je kan Domela Nieuwenhuis inderdaad voor de voeten werpen dat zijn standpunt over de Joden – of toch op zijn minst dat van een aantal van zijn medestrevers – niet altijd even koosjer was. Anderzijds lijkt Stutje met zijn pertinente uitspraak over Domela Nieuwenhuis als zijnde een platte antisemiet, goedkope effecten na te jagen, wetende hoe gevoelig dat thema nog altijd ligt in de Nederlandse samenleving.

Het doet ook afbreuk aan het feit dat Stutje er veel beter dan Meyers in slaagt om een sociaal-cultureel beeld te schetsen van het tijdperk waarin Domela Nieuwenhuis leefde. De auteur

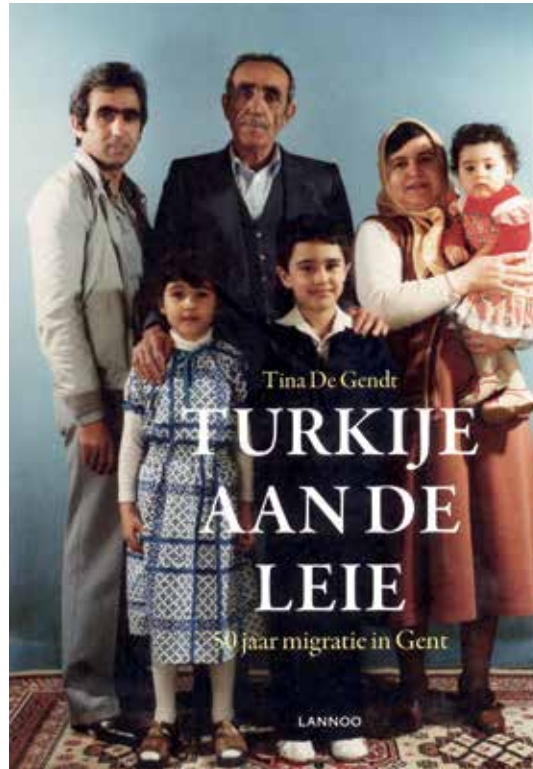
geeft in zijn boek ook een uitvoerige beschrijving van de internationale oriëntatie van de socialistische voorman. Het is opvallend dat aan het eind van de 19e eeuw de politieke contacten internationaal verweven waren, terwijl de hedendaagse politici zich meer en meer lijken op te sluiten in hun nationale cocon.

Willie VERHOYSEN, historicus

- 1 Dat schreef de sociaaldemocraat Willem Vliegen in 1902 over hem. Zie: Willem H. Vlieggen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, Amsterdam: Ontwikkeling, 1921. Willem Vliegen was een voormalige medestander van Domela Nieuwenhuis, maar stond in 1894 mee aan de wieg van sociaaldemocratische partij SDAP, de huidige Partij van de Arbeid (PvdA).
- 2 Jan Willem Stutje schreef eerder een biografie over Ernest Mandel: *Ernest Mandel. Rebel tussen droom en daad (1923-1995)*, Antwerpen/Gent: Houtekiet/Amsab-ISG, 2007.
- 3 Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*, Antwerpen/Amsterdam/Gent: Houtekiet/Atlas Contact/Amsab-ISG, 2012, pp. 81-82. Domela Nieuwenhuis noemde trouwens een van zijn zonen naar César De Paep. Deze César Domela Nieuwenhuis verwierf als kunstenaar enige naam en faam in Parijs.
- 4 Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 84.
- 5 Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 207. Zie hiervoor vooral ook: Hendrik Defoort, *Werklieden bemint uw profijt. De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Leuven/Gent: LannooCampus/Amsab-ISG, 2006, p. 174.
- 6 Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 207.
- 7 Hendrik Defoort, *Werklieden bemint uw profijt [...]*, p. 177.
- 8 Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 170. Henri van Kol was in 1894 een van de twaalf apostelen die zich afscheurden van de SDB (zie noot 14) en de SDAP oprichtten. Bij de Belgische socialist werd de verkiezing van Domela Nieuwenhuis in het Nederlandse parlement wel enthousiast ontvangen, getuige het paginagrote artikel op de voorpagina van 23 maart 1888 van *Vooruit* met als titel *Domela-Nieuwenhuis* gekozen en als ondertitel *Hoerah*.
- 9 Zijn wetsvoorstellen waren zeer pragmatisch zoals zijn poging om de gedwongen winkelnering aan banden te leggen.

- 10 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, pp. 208-209.
- 11 Van der Goes was een van de stichters van de SDAP. Zie: Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 211.
- 12 Pieter Jelle Troelstra was een van de medestichters van de SDAP en hét boegbeeld van de partij.
- 13 De Sociaal-Democratische Bond was de eerste socialistische partij in Nederland.
- 14 Dennis BOS, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*, UvA, doctoraal proefschrift, 2001, p. 325.
- 15 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 240.
- 16 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 368.
- 17 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, pp. 304-309.
- 18 Zie: Jan MEYERS, Domela. *Een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1993, pp. 372-375.
- 19 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 193. We lezen bij Stutje trouwens dat Van Beveren ook verwonderd was over de invloed van de (Joodse) financiers op de Duitse sociaaldemocraten.
- 20 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 193. Paul Singer was een Joodse fabrikant en een van de grote financiers van de SPD. Hij was ook voorzitter van de Duitse socialisten. Ignaz Bahlmann was een financier en officieus contactpersoon tussen de Nederlandse en Duitse socialistische beweging tussen 1885 en 1895.
- 21 Toen Bahlmann later trachtte als financier invloed te krijgen bij de parlementsleden, stootte dat eveneens op een afwijzing.
- 22 Jan Willem STUTJE, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis [...]*, p. 194.
- 23 Zie: Dennis BOS, *Waarachtige volksvrienden [...]*, p. 288.
- 24 Dennis BOS, *Waarachtige volksvrienden [...]*, pp. 312-313.

Twee straffe madammen over migratie naar Gent

Tina DE GENDT, *Turkije aan de Leie. 50 jaar migratie in Gent*, Tiel: Lannoo, 2014, 296 pp.
ISBN: 978 94 014 1123 3

Jozefien DE BOCK, *'We have made our whole lives here'. Immigration, settlement and integration processes of Mediterranean immigrants in Ghent, 1960-1980*, European University Institute, doctoraal proefschrift, 2013, 562 pp.

In het bijzonder gevarieerde programma rond de herdenking van vijftig jaar arbeidsverdragen met Marokko en Turkije is er gelukkig ook plaats voor onderzoek en publicaties die onvermoede bronnen opsporen, leemtes in onze kennis opvullen en ingegroeide veronderstellingen tegen het licht houden. Zo promoveerde Jozefien De Bock vorige herfst aan de Europese universiteit van Firenze met een onderzoek naar migratie vanuit landen rond de Middellandse Zee naar Gent in de periode 1960-1980.¹ Ze publiceerde daar eerder een vooruitblik over in het themanummer van *Brood & Rozen* over migratie uit 2012.²

Vaak vormt één migrantengemeenschap het onderwerp van een onderzoek en zou je eigenlijk moeten wachten op een synthese van studies over meerdere gemeenschappen voor je een zicht krijgt op de migratiehistoriek en -dynamiek van een regio.³ De comparatieve aanpak van De Bock maakt dat wachten overbodig, tenminste voor de regio Gent. Het mag dan wel de ambitie zijn om een meer panoramisch en samenhangend verhaal te brengen, dat voor elkaar krijgen is nog iets anders. Hét probleem hier zijn de bronnen.

Hoewel migratie de voorbije decennia een hot item was, is het gebruik van het woord als trefwoord vrij recent. Zeker voor een historicus die wat verder in de tijd teruggaat, maakt dat archiefonderzoek allesbehalve evident. Jozefien De Bock heeft ongeveer elke steen omgekeerd: ze spoorde archieven op die niet zo vlot toegankelijk waren, ze verzamelde een indrukwekkende cast aan getuigen, zowel geboren Vlamingen als toenmalige nieuwkomers. Een goede historicus heeft iets van een pitbull.

Wie een doctoraat in het Engels te veel van het goede vindt, kan terecht bij de publicatie van Tina De Gendt die de Turkse gemeenschap centraal stelt.⁴ Ook zij heeft elke steen omgedraaid en voor haar boek meer dan honderd interviews afgenomen, hier en in Turkije. Het

meest opvallende aan haar boek zou eigenlijk een evidentie moeten zijn: de geschiedenis van de Turkse gemeenschap is een integraal deel van de geschiedenis van Gent. De contacten en interacties tussen de nieuwkomers en de Gentenaars zijn legio. En dat gaat veel breder dan de contacten op de werkvloer. Het slaat ook op huisvesting, bemiddeling bij allerlei diensten, gezamenlijk actie voeren, beschikbaar stellen van zalen voor de eerste gebedsruimtes ... Het boek is geen idealisering of pleidooi, het brengt nuances aan en vult lacunes op.

Piet CREVE, collectiemedewerker, Amsab-ISG

- 1 Jozefien DE BOCK, *'We have made our whole lives here'. Immigration, settlement and integration processes of Mediterranean immigrants in Ghent, 1960-1980*, European University Institute, doctoraal proefschrift, 2013.
- 2 Jozefien DE BOCK, 'Alle wegen leiden naar Gent'. Trajecten van mediterrane migranten naar de Arteveldestad, 1960-1980. In: *Brood & Rozen*, (2012)3, pp. 47-75.
- 3 Zie bijvoorbeeld: Emma TYTGADT, *Het migratieverhaal van de eerste generatie Marokkaanse mannen in Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2002.
- 4 Tina DE GENDT, *Turkije aan de Leie. 50 jaar migratie in Gent*, Tiel: Lannoo, 2014.